

Deel I

Kabela, de parang van Sumba

Een Kabela (de klemtoon ligt op de tweede lettergreep) is een kort zwaard, vroeger gebruikt in tijden van oorlog en thans nog in gebruik als een parang, een hakmes. De Kabela wordt nog steeds iedere dag gedragen door veel mannen in de dorpen en op het platteland van het Indonesische eiland Sumba.

Foto Katrien de Lange

Op zoek naar een kabela met ivoeren heft

In 1992 bezochten mijn vrouw en ik Sumba om dit weinig bezochte eiland beter te leren kennen, maar ook om een originele Kabela met ivoeren greep voor mijn collectie Indische wapens te verwerven. De Kabela, de 'nationale' parang van dat eiland, was toen in westerse verzamelingen bijzonder moeilijk te vinden en het was nog moeilijker er een te kopen. Eigenlijk is er maar een heel korte tijd geweest voor de schaarse westerlingen die het eiland bezochten, om op Sumba etnografisch materiaal te verzamelen. Een Kabela met ivoeren heft moest ik dus

Overzicht van het oude dorp Puunaga, niet ver van Waikabubak. Te zien zijn diverse umam bungguru ('vriendschapshuizen') met karakteristieke puntdakken en de uma kadamungu zonder puntdak. Beide typen huizen zijn gedekt met met Alang alangblad (*Imperata cylindrica*, Japans bloedgras).

op het eiland zelf proberen te kopen. En dat zou best moeilijk worden, want Kabela's waren toen – en nu nog – zeer gewaardeerde pusaka's, familiebezittingen met magische lading, die in de clan moesten blijven.

De eerste dagen verbleven we in Waingapu, aan de noordkust. Van hieruit werden tochten door Oost-Sumba on-

dernomen. Dit gebied is armer en droger dan het westen. Door taalproblemen was het moeilijk om echt contact te maken met de bevolking. En bijna niemand was genegen iets te verkopen. Nou ja, op een gevlochten sirihmandje na. En natuurlijk de beroemde geweven ikatdoeken: die waren in grote aantallen te koop. Ze hingen overal over de balustrades van de huizen. Er waren geen oude doeken helaas. De recentelijk gemaakte waren soms best mooi als er authentieke motieven gebruikt werden. Maar men begon toen al te neigen naar steeds uitbundigere en modernere patronen. Meestal waren ze (in mijn ogen) foielelijk. Over honderd jaar denkt men daar misschien anders over.

Waikabubak

Na een paar dagen verhuisden we naar Waikabubak, de hoofdplaats van West-Sumba. Iedere dag maakten we vanuit deze plaats een andere tocht door de omliggende districten. De communicatie met de bevolking was nu veel beter vanwege de chauffeur ('sopur') Chang, zelf een Sumbanees, en de gids Henrik die het Bahasa Indonesia van Chang weer naar ons vertaalde in het Engels.

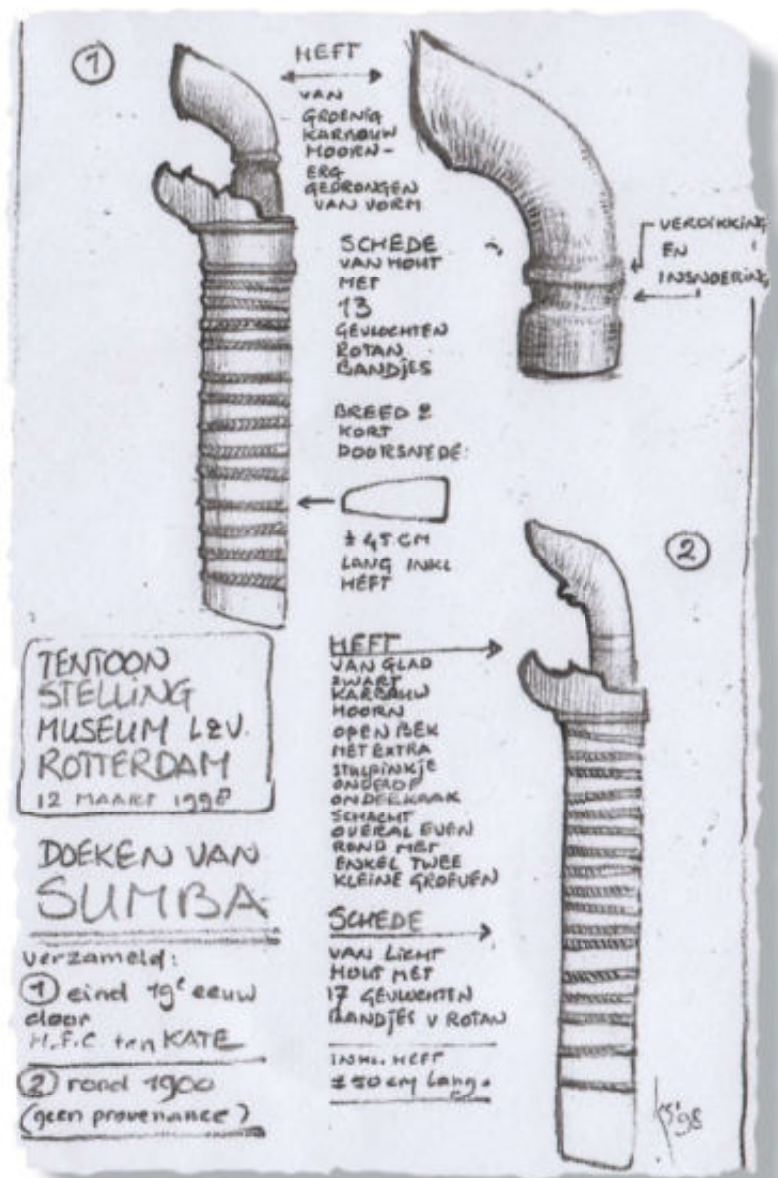
In Waikabubak kwamen we al snel in contact met de eigenaar van de enige antiekwinkel op Sumba: de artshop van Mohammed Al Garya. Hij was zeer willig zijn kennis betreffende de Kabela met mij te delen en een deel van de gegevens die hieronder beschreven staan is afkomstig van hem. Daar ben ik hem daar zeer dankbaar voor. Zijn informatie heb ik getoetst aan de weinige literatuur die voorhanden is. Samen met mijn eigen ervaringen op het eiland en latere informatie van andere Nederlandse verzamelaars heeft dit uiteindelijk toch nog een interessante hoeveelheid kennis opgeleverd.

Mohammed had helaas geen Kabela met heft van ivoor. 'Zeer schaars, daar is zeer moeilijk aan te komen. Ik zal eens rondvragen bij de families, maar het zal wel heel erg lastig worden.' Ik vroeg: 'En een Kabela met hoornen heft dan?' Want het oude type Kabela van vóór 1900, zoals door Ten Kate was verzameld, met hoorn als heftmateriaal (meestal groenig van kleur), dat zag ik hier in zijn winkel ook helaas niet liggen. Hij zuchtte eens diep

en vertelde dat meestal, als een Kabela versleten, het lemmet afgeragd, het heft gebarsten en gebroken was, het ijzer dan naar de smid terugging en het heft werd weggegooid. Oudere stukken waren er nauwelijks. 'Ik zal zien wat ik kan doen', was het enige wat hij kon beloven.

Ik wist dat er twee soorten Kabela's bestonden: het oude, 'klassieke' type en het meer 'recente' type. De klassieke typen zijn de Kabela's zoals Ten Kate (*zie tekening onder*) heeft meegenomen en ook de Kabela's met ivooren heft, die als pusaka worden beschouwd. Het tweede meer recente type, waarvan Mohammed nu een aantal exemplaren in groepjes voor me had neergelegd, is daarvan afgeleid. In dit artikel bespreek ik de meer recente Kabela-vormen. Het oude, klassieke type beschrijf ik in het deel twee van dit artikel

Schetsmatige tekening van een klassieke Kabela uit het 'field-note'-boekje van Karel Sirag met de Kabela verzameld door ten Kate vóór 1894.

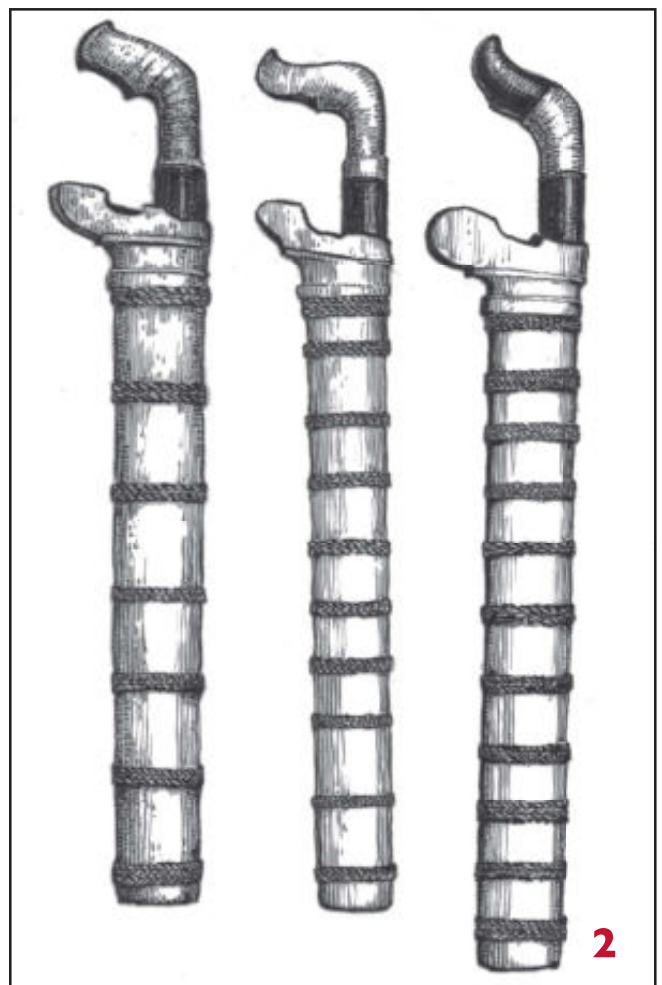
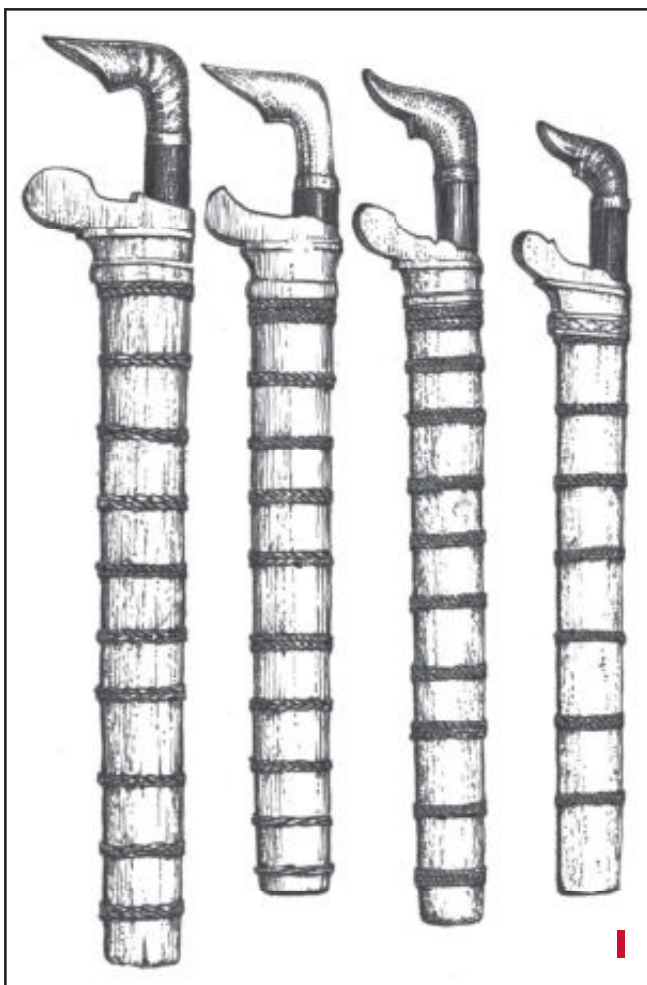
Het Indonesische eiland Sumba

Sumba ligt in het oostelijk deel van Indonesië, in de eilandengroep Nusa Tenggara, ten zuiden van het eiland Flores. Het is 210 km lang en 40 tot 70 km breed.

Over het algemeen is het heuvelachtig, met diepe valleien en centraal een breed groen plateau. In het zuidoosten ligt de hoogste berg, de Wanga Meti van 1225 meter hoog. In de tijd dat de Nederlanders Sumba beheerden bestond het uit drie 'landschappen': West-, Centraal- en Oost-Sumba. Na de Indonesische onafhankelijkheid is het gewijzigd in twee provincies: West- en Oost-Sumba. Deze gebieden zijn weer verdeeld in kleinere districten, waarvan een aantal in dit artikel vermeld worden. De hoofdplaats is Waingapu en ligt halverwege het eiland aan de noordkust. Er zijn wat grotere plaatsen met moderne woningen, maar een groot deel van de bevolking leeft nog steeds in de oude, ommuurde dorpen met hun traditionele huizen met Alang alangblad gedekte daken. Het eiland telde in 1917 bijna 110.000 inwoners, in 2014 waren dat er 650.000.

Bron originele kaart: vanverre.nl

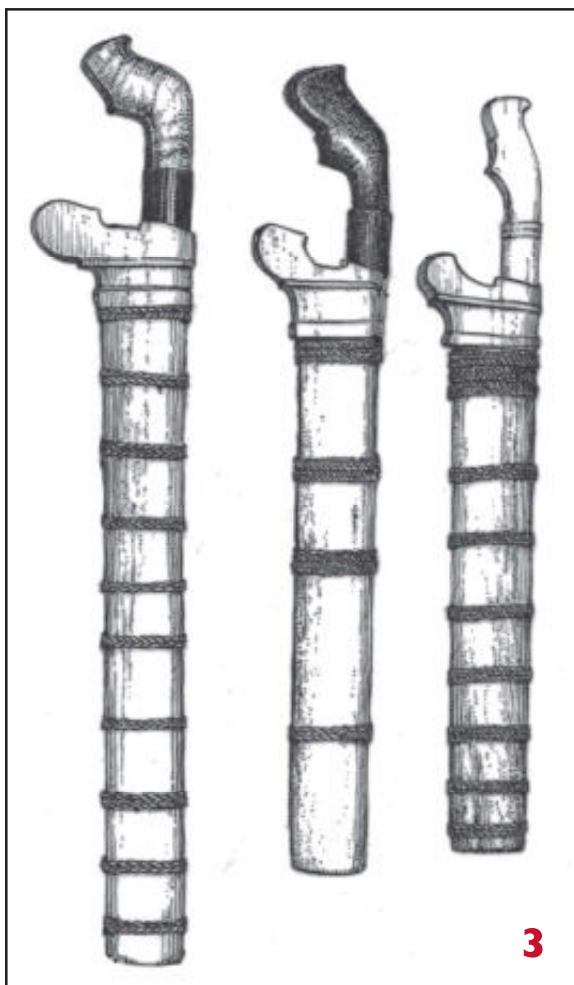
Sumba was in het verleden bekend om zijn sandelhout (*Santalum album*). Verder was het bekend vanwege de uitvoer van kleine, stevige paardjes. Er waren in de tweede helft van de 19e eeuw zo'n 20 autonome radjahs die elkaar hevig beconcurrerden. In afgelegen gebieden regeerden sub-radjahs, soms over maar een paar dorpen. Die radjahs waren voortdurend in oorlog met elkaar, waarbij de krijgers en bewoners van overwonnen dorpen, als ze niet werden afgeslacht, tot slaaf gemaakt werden en verkocht naar naburige eilanden. Volgens een officieel rapport uit 1870, werden er jaarlijks zo'n 500 slaven vanuit Sumba geëxporteerd. Op deze wijze is een groot deel van Oost-Sumba ontvolkt. Vooral aan de noordkust vestigden zich handelaren, migranten en kolonisten uit Endeh (Flores), Sulawesi en Bima (Sumbawa). De meesten kwamen echter uit het toen overbevolkte en nabij gelegen eiland Savu.

Door de afgelegen ligging, de droogte en de vele oorlogen tussen de radjahs, was er vanuit de westerse wereld nauwelijks interesse om zich daar te vestigen. Die interesse kwam van Nederlandse kant pas in de tweede helft van de 19e eeuw goed op gang omdat men handelsmogelijkheden zag. Pas vanaf 1906

begonnen de Nederlanders het eiland serieus te 'pacificeren'. In 1933 was het eindelijk wat rustiger en werd de militaire bezetting vervangen door politie-eenheden. Vanaf het begin van de 20e eeuw was er vanuit de protestantse zending belangstelling om de overwegend animistische bevolking (met het Marapoe-geloof) te kerstenen. Helaas hadden de gedreven zendelingen, die daar soms vele jaren verbleven, weinig belangstelling voor de etnografie van Sumba. Er is dan ook weinig bekend over voorwerpen.

Ook vanuit het Nederlands-Indisch gezag was er weinig belangstelling voor de materiële cultuur van Sumba. Het expeditieverslag van H.F.C. ten Kate (gepubliceerd in 1894 en 1895) geeft wel informatie over de 'gesteldheid' van het eiland, maar bevat weinig met betrekking tot de etnografie. Gelukkig heeft Ten Kate enkele oude Sumbanese korte zwaarden weten te verzamelen. Maar, alles bij elkaar genomen, is er helaas zeer weinig geschreven over het onderwerp van dit artikel: de Kabela.

Over de gebruiken en gewoonten op Sumba in de eerste helft van de 20e eeuw hebben vooral Wielinga (diverse titels tussen 1928-1949) en Onvlee (1973) een aantal interessante artikelen en boeken geschreven.

Het recente type

Heftvormen. Mohammed had wel twintig Kabela's van het recente type, vrijwel alle met houten heft. Die legde hij in groepjes met een bepaalde streek-achtergrond bij elkaar op de vloer van zijn winkel (*tekeningen 1, 2 en 3*). Voor een fervent verzamelaar van Indische wapens een prachtig gezicht!

De afbeeldingen bij dit artikel zijn deels nagetekend van foto's van Kabela's die ik bij die gelegenheid gemaakt heb. Heel interessant en onbekend in het westen, waren de toeschrijvingen van de verschillende hefttypen die in de diverse districten

Tekening 1. Vier Kabela's uit het district Wayewa. De heften zijn van hout met een onderzijde van zwart karbouwhoorn. Ouderdom: tussen 1950 en 1980.

Tekening 2. Drie Kabela's uit het district Loli. Het materiaal van de linker twee heften is als op tekening 1. Het heft van de rechter Kabela heeft een bovendeel van hout én hoorn. Ouderdom: tussen 1950 en 1980

Tekening 3. Drie kabela's uit het district Lamboya. Het linker heft is van hout met hoorn, het middelste is geheel van hoorn en het rechter is een oud exemplaar met een heft van ivoor in een schede van recenter datum. Dit rechtopstaande type komt ook voor in Oost-Sumba. Ouderdom: links en midden ca 1960/70, rechts: 19e eeuw.

van West-Sumba voorkomen. Die districten zijn Wayewa, Loli, en Lamboya. Het district Wayewa ligt westelijk van Waikabubak; Loli (vroeger: Lauli) ligt noordelijk en Lamboya zuidelijk van de hoofdplaats (zie kaartje op pagina 12). De heftvorm van Oost-Sumba daarentegen lijkt op die van Lamboya (tekening 3, rechts), maar staat meer rechtop en de 'kuif' is puntiger geprononceerd. Ook heb ik de indruk dat de Oost-Sumba grepen wat robuuster zijn dan die van West-Sumba.

Alle vier de heftvormen hebben een afwijkend kenmerk dat de andere niet hebben of dat minder voorkomt dan bij de andere. Vergelijk de tekeningen.

Nu zou je denken dat die verschillende typen ook alleen maar in dat speciale district gedragen worden, maar de praktijk

alle typen heft lagen door elkaar. Deze handwerkslieden reizen dagelijks allerlei dorpen met weekmarken af om hun producten te slijten. Waarschijnlijk verklaart dit de diversiteit van het aanbod. Als je over het eiland reist zie je wel dat het ene type heft in sommige dorpen van die landstreek vaker voorkomt dan het andere. Zo viel het me op dat in Anakalang, oostelijk van Waikabubak, minstens driekwart van de mannen en jongens met het Wayewatype heft rondliep. Dit type kwam ook vaker voor in de zuidwestelijke dorpjes vlak aan de kust. Terzijde: de parangs die de jongens droegen zijn een slag kleiner dan die van hun vader. De allerjongsten (en dat kan, zo zag ik, al vanaf hun vierde, vijfde jaar zijn!) droegen een Kabela die in lengte ongeveer tweederde is van die van hun vader. Ook vrouwen gebruikten een kleinere Kabela op het veld. Toen ik deze voor het eerst zag, dacht ik dat het een kleine variant was gemaakt voor toeristen. In het westelijk deel van het eiland zie je de varianten Loli en Lamboya het meest. Er zijn veel kleine verschillen in die varianten. En, naast elkaar gezet, zou je een compleet verloop kunnen zien van de sterk gekromde naar de bijna rechtopstaande. Dat laatste type is overigens in West-Sumba weinig voorkomend en dit zie je dan eigenlijk alleen in ivoor als een oude Kabela pusaka.

Materiaal en versiering van het heft

Wat ik op de markten zag liggen en door de Sumbanezen zelf gedragen zag worden, waren vrijwel allemaal Kabela's met heften van hout. Zelden zag ik er een van hoorn. En als dat al hoorn was, dan was dat meestal diepzwart (tekening 3 in het midden) of een combinatie van hoorn en hout (tekening 2, rechts). De onderste helft van de schacht is vrijwel altijd gemaakt van zwart hoorn.

De houtsoorten worden geselecteerd op een bepaalde vlam in het hout. Nooteboom (1940) schrijft daarover:

'Van groot belang is op Soemba het snijden van gevesten en scheeden voor de hakmessen (kabela). Dit werk wordt eenigermate als kunst beoefend door menschen van adel. Het aantal zuiver en sierlijk gesneden heften en scheeden is zeer groot. Geen man van aan-

Foto Katrien de Lange

Grootouders met hun kleinkind. De grootvader heeft de 'minikabela' van de kleinzoon in zijn hand.

is anders. Ze worden vaak gewoon door elkaar gedragen. In één dorp kun je alle typen tegenkomen, waardoor ik denk dat het gewoon een kwestie van persoonlijke smaak is.

Elopada

Op de markt in Elopada (westelijk van Waikabubak) zaten een paar smeden/parangverkopers en schedesnijders gezellig keuvelend onder een oude boom naast elkaar hun waar te verkopen: lemmeten met

zien zal zich zonder een fraaie parang op weg begeven. Het lemmet hoort van goed staal te zijn en is gewoonlijk zeer scherp geslepen. Bij elk huis is een wetsteen, die zeer druk wordt gebruikt. (...) Voor het maken van een gevest zoekt men een dik stuk hout, waarvan de draad zoo mogelijk sterk gebogen is. Het moet van een vaste houtsoort zijn, met een fijnen draad. Het wordt zeer zorgvuldig bewerkt tot het den vorm krijgt, die door de traditie wordt vereischt. Er zijn echter maar weinig mooie parangheften van hout gemaakt. Voor de betere stukken kiest men een fijner grondstof zooals karbouwhoorn of ivoor. Vooral dat laatste is zeer gezocht. Tegen het donkere glanzende hout van de schede steekt het fraai gepolijste ivoren heft uitstekend af. De kapmessen der vorsten zijn bijna zonder uitzondering van zoo'n heft voorzien.'

Hoorn van een karbouw

Het hoornen materiaal komt altijd van de hoorn van een karbouw (*Bubalus bubalis*, waterbuffel). Koehoorn met zijn typische, lichter gekleurde kern, heb ik hier nooit gebruikt zien worden. Voor de heften worden meestal nieuwe hoorns gebruikt, van vers geslachte dieren. Maar ik constateerde dat er ook oude, antieke hoorns voor gebruikt werden. In een dorp viel het me op dat de vaak zeer fraaie en bijzonder grote karbouwenschedels met enorme hoorns, die daar werden gebruikt als opstap voor de deurdrempel van de huisingang, bijna zonder uitzondering van hun punten waren ontdaan. Op mijn vraag wat het speciale doel daarvan was, werd me verklaard dat daar parangheften van gemaakt waren. De karbouwen met zeer grote hoorns worden speciaal geselecteerd voor de slacht als offer bij de bouw van het huis. Waarna de schedels met hun hoorns als bewijs van dat offer (en natuurlijk ook als bewijs van de welstand van de bewoners!), onder de deuropening werden vastgezet. Dat waren er minimaal twee: één voor de vrouweningang links van de waranda en één voor de manneningang rechts. Ik neem aan dat juist deze hoorns verwerkt waren als heft omdat er een zeer speciale kracht aan werd toegeschreven.

Misschien bestaat er een apart gilde van houtbewerkers dat de heften maakt, maar daar heb ik ter plekke geen bewijs voor

gevonden. In een ander dorp was een man bezig uit een stuk hoorn een heft te maken, terwijl niets erop wees dat dit zijn beroep was. Dit doet vermoeden dat ook de individuele parangbezitter wel eens zijn eigen heft vervaardigt. Deze gedachte wordt versterkt door het feit dat overal op de weekmarkten ook losse lemmeten worden verkocht, zónder het heft er al aan. Deze kunnen kennelijk óf naar de schede- en heftenmaker gebracht worden ter verdere

Foto Katrien de Lange

afwerking, óf naar eigen inzicht en kunde van de eigenaar zelf bedrijfsklaar gemaakt worden. Of, nog simpeler: de koper zet er gewoon een oud maar nog goed heft op. De versiering van het heft is uiterst eenvoudig. Het materiaal moet zijn werk doen. Wil men pronken, heeft men geld, dan wordt een glanzend zwart hoornen heft of een zeldzame houtsoort met prachtige satijn glans verlangd. Voor een gewone gebruiksparang gelden minder strenge normen. Ivoren heften lijken al

Man met Kabela langs de weg vlakbij Waingapu.

Fraai bewerkte
Sundanese armband
van ivoor

(foto: British Museum)

Tekening 4 Drie kabela's waarbij de huidige vorm van het lemmet wordt getoond. De lengte van het lemmet is bij de middelste 45 cm. De complete lengte met het heft in de schede is 59 cm

vele decennia niet meer te worden gemaakt en waren ook enkel bestemd voor de elite en de adel. Zie hieronder bij het deel over de klassieke Kabela.

Vrijwel alle heften zijn zonder enige versiering. Ik ben er één tegengekomen waarbij een aantal pennetjes/nageltjes van aluminium ter versiering in de schacht en het bovendeel waren geslagen. Ook zag ik een exemplaar dat leek op het meer rechtopstaande Lamboyatype. Dit had een bovenzijde van been (of hertschoorn?) dat was versierd met willekeurig geplaatste cirkeltjes met een punt erin ('dot-in-ring'). Een typisch Sumbanese versiering die ook voorkomt op heel oude ivoren Sumba armbanden.

Het lemmet

De lemmeten van kabela's die de laatste 60 tot 80 jaar zijn gemaakt zijn van goed ijzer, dat soms bijna staal lijkt (zie tekening 4). De vorm is zoals de meeste parangs waar dan ook in de Indonesische archipel: smal bij het heft, breder uitlopend richting de punt, zodat het zwaartepunt aan het einde ligt voor een grotere slagkracht. Bij de basis is het Kabela-lemmet nog vrij smal, rechthoekig in doorsnede, op de platte zijde ongeveer anderhalve centimeter breed en aan de snedezijde de eerste 3-5 cm nog stomp. Dan wordt het scherp en met een bijna rechte lijn loopt de snedezijde naar de punt. En daar, net voor de punt, is het iets bol geslepen. De platte rug is ook vrijwel geheel recht, soms heel flauw hol. Vlak bij de punt gaat het in een schuine hoek van bijna 45 graden naar de snedezijde. Dit is bij alle recente Kabela's hetzelfde. Het breedste deel van het lemmet varieert tussen 3 en 4,5 cm. De totale lengte ligt tussen 35 en 45 cm.

De schede

Op iedere weekmarkt zitten ze, de schedemakers. Naast de verkopers van lemmeten. Graag wilde ik een foto maken van zo'n groepje. "Mag ik een foto maken?" Dat was helemaal geen probleem. En terwijl ik de camera in aanslag bracht zei er een: 'Maar dat kost wél 500 rupiah' (ongeveer een halve gulden). Dat voorstel beviel de anderen wel. 'Geef mij dan ook maar 500 rupiah'. vond zijn buurman. 'Ho! Doe mij dat dan ook maar!', kwam nummer drie.

Zijn kompaan de lemmetverkoper dacht er net zo over. En ze zaten daar bij elkaar met zijn zessen! Kortom: geen foto. Niemand een cent.

Nooteboom schrijft over het vervaardigen van schedes:

'...Voor het maken van de scheeden klooft men een blok zacht hout tot onregelmatige stukken, waaruit men die, waarvan de vorm geschikt voorkomt, uitzoekt. Met vaste hand drijft men den parang door het hout tot in ruwen vorm een schedehelft ontstaat. Een tweede bijpassend stuk wordt gezocht, dat dezelfde bewerking ondergaat. Zorgvuldig vergelijkt men de twee stukken en waakt er voor dat zij geheel elkaars spiegelbeeld worden. Zijn zij in ruwen vorm klaar, dan worden zij gelijkelijk bewerkt. In den vlakken kant van beide

Detail van de uit nylon-draad gevlochten bandjes van die hieronder afgebeelde kabels.

delen, die de binnenzijde moet worden, bolt men een brede, ondiepe gleuf uit, waarin het paranglemmet ruim past. Beide uithollingen moeten bij het samenvoegen der helften precies op elkaar sluiten zodat er een opening ontstaat, waarin het lemmet gemakkelijk zal kunnen glijden zonder los te liggen. (...) De oppervlakte van het hout wordt zeer glad geschuurd en ingewreven met olie tot het een mooien donkeren glans krijgt.'

De beide schedehelften worden niet verlijmd, maar worden bijeengehouden door zeer strak om het hout gevlochten rotanbandjes. Door latere droging van het hout gaan die bandjes vaak schuiven en zitten ze vaak zeer onregelmatig verdeeld. Het aantal ligt tussen de 7 en 12. De oudere, klassieke Kabels hebben echter veel meer bandjes. Het totaal kan daar wel oplopen tot 25! Gek genoeg lijkt het wel: hoe recenter de schede, hoe minder bandjes er omheen zitten.

De schedemond is aan de snedezijde verlengd met een iets schuin oplopend wat dikker deel dat een aparte vorm heeft: zie de tekeningen. Aan de bovenzijde is maar één uitholling gesneden. Dit in tegenstelling met de klassieke Kabels waar dit deel meer en kleinere uithollingen heeft. Boven de rugzijde is in de schedemond zelf een uitholling gesneden waar de onderzijde van het heft precies in past, zodat het lemmet niet gaat rammelen. De gemiddelde lengte van deze schedes is meestal rond de 50 cm.

Hierboven werd het meer recente Kabels type beschreven. Maar wat zijn nu de verschillen met de oudere exemplaren? Wat is nu eigenlijk de klassieke Kabels?

En hoe kwam ik nu aan een Kabels met ivoeren heft? Daarover schrijven we in een volgend artikel.

Wordt vervolgd.

De laatste ontwikkeling: een werk-kabels met een zeer eenvoudig heft van groen hoorn, waaraan zelfs de districts-herkomst niet meer valt te herleiden. De gevlochten bandjes zijn gemaakt van nylondraad! Vervaardigd in het laatste kwart van de 20e eeuw. Lengte: 51 cm.